

Подходи за изследване на злоупотребата с право

гл. ас д-р Елица Вълчева-Куманова

Investigation Approaches of Law Abuse: *The paper reveals the essence of the approaches of investigation of the abuse of rights. The problem is focused on the methodology of study and the best choice of approach. There are three basic approaches – sociological, discourse and legal – which in completeness depict the nature of this legal phenomenon.*

Key words: *methodology, subject rights, abuse of rights.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Опознаването на правната действителност е свързано със създаване на научни средства за нейното изучаване. Проблемът за подходите при изучаване на едно правно явление е от особено значение, защото чрез тяхното използване се постига целения правен резултат. Подходите са начини на изследване на предмета, който разкрива негово иманентно присъщо качество; на определяне на страни, връзки, отношения, закономерности на предмета и на изучаването на предмета от гледна точка на тяхното проявление.

Правните явления като особена категория на емпиричната действителност се изучават от правната наука от специално правно гледище. Правните явления са преди всичко факти от социалната действителност. В процеса на изследване на тяхната същност се използват методите на анализа и синтеза, на дедукцията и индукцията, които по същество са логикофилософски методи. Чрез тях се придобива информация за устойчивите, необходими съществени връзки на изучаваните явления, да ги обединяват логически и чрез изведените следствия да се обяснят обективно съществуващите явления и процеси.

При изследване на злоупотребата с право се използват различни научни подходи, които в своята съвкупност извеждат нейните характеристики като социално значимо явление, юридизирано в съответни нормативни актове. Това са социологическият подход, дискурсният подход и нормативният подход.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. В модерното право структурата на нормата, т. е. на правилото за поведение трябва да възпроизвежда структурата на социалното действие, което тя ще регулира. Тази специфика изисква изследване на модела на отмерено поведение, вписан в съдържанието на злоупотребата като социално явление.

Същността на злоупотребата с право като социално явление налага използването на социологическия подход. Познанието на правото изисква изследването на конкретното социално съдържание на законите. Правото играе важна роля в подкрепянето на човешкото битие, в общуването по повод блага. Правото регулира човешката дейност като създава устойчиви модели на поведение за диалог по повод взаимен възмезден обмен на блага. В този смисъл то се отнася до човешката активност, която е насочена към преобразуването на социалната действителност във връзка с определени цели. Неговата основна задача е да осигури социалния ред, при който да се изразява целенасоченото поведение.

Социалните норми се продукт на човешкото съзнание в резултат на преработване на информацията за минало и настояще с цел рационално приемане на модели на поведение с общественополезен резултат. Нормите се създават, за да регулират поведението на хората чрез отмерени модели. Тези образци на поведение са връзката между нормите и лицата и са в основата на мотивирането на правомерното и неправомерното поведение. Последното може да се дължи на различни фактори. На първо място на незнанието на нормите. Съзнанието не може да изработи адекватен модел на поведение, ако няма информация относно него. На второ място – на

пренебрежение на нормите. На последно място – на тяхното отхвърляне поради разминаване на ценностната ориентация и съзнанието на индивида. В тези случаи се наблюдава отклонение от социалните норми.

Отклонението от социалните норми представлява неспазване на нейната задължителност и избор на различен вариант на поведение, който се различава от предписания. Социалната оценка се обуславя от целевата насоченост, която установява връзката с обекта на нарушението и мотивацията на поведението, която позволява да се изследват субективните и обективните причини за това поведение. Най-разпространени са социалните отклонения с користна цел, социални отклонения с агресивна ориентация и отклонения от социално-пасивен тип. Злоупотребата с право може да се класифицира като отклонение с користна цел.

В зависимост от характера на правните последици се извежда основното класифициране на отклоненията от правните норми – отклонения с негативни правни последици или негативни отклонения и отклонения с позитивни правни последици или позитивни отклонения. Злоупотребата с право е негативно социално отклонение.

2. Същевременно социалните норми са начин за реализиране на определени обществени ценности, за удовлетворяване на обществени потребности и защита на обществени интереси. Ценностната ориентираност на социалните норми дава израз на вложения в тях смисъл. Сами по себе си социалните норми не са ценности, но за да бъдат източник на дължимо поведение и да се възприемат като задължителни следва да бъдат оправдани от съдържащата се в тях ценност.

Правото е мяра за свобода. Правото следва да установи параметрите на свободата на личността и нейните общности чрез определяне на дължимото и възможното поведение на участниците в обществените отношения. Принципът на установяване на параметри на свобода е следният: свободата на личността завършва там, където започва свободата на другите личности. По този начин правото става определител на мярата на свобода. Ако обаче тази мяра е произволно установено, тогава правото не ще може да изпълнява основната си функция да поддържа нормално-то протичане на обществените отношения.

Правният ред се възприема чрез индивидуалното съзнание на лицата като негови адресати. Човек е съзнателно мислещо същество. Неговата психика – съзнание, воля и чувства – го превръща в уникално създание, което е способно самостоятелно да създава, направлява, организира, контролира своята съдба. Един от начините за постигането на неговите цели е използването на силата на правото, за да се регулира, нормира, моделира заобикалящата го действителност. Тези процеси имат за първоначална основа осмислянето на битието, което се извършва от определени позиции, които се явяват еманация на волята. Волята е вплетена в основния закон на чистия практически разум, който гласи: “постъпвай така, че максимата на твоята воля да може винаги да важи същевременно като принцип на едно всеобщо законодателство.”

Съвременния прочит на този постулат представя принципът за съвместимост на волята като възможен за прилагане само при съвместна размяна на позиции, което може да се осъществи при спазването на правилата на дискурсната етика. Това се постига чрез изработване на определени модели на поведение по повод разпределение и обмяна на блага, се отнасят до създаване на подходящи механизми, чрез които да се гарантира стабилността на тези модели. Чрез системата от права дискурсът се институционализира и стабилизира функционално, а чрез принципите на дискурса правната система се легитимира. От гледна точка на концепцията за правото като дискурс злоупотребата с право има две измерения. На първо място – злоупотреба с формата на волята като свобода или несвобода. На второ място – злоупотреба с дискурсни правни редове.

В дискурсните правни позиции се залагат четири модела – субективно право, правно задължение, правна заповед и правна забрана. Всички тези модели включ-

ват две страни – волева т. е. форма на волята и поведенческа като модел на деяние. Двете страни са юридически определени.

Снемането на волята на правните субекти означава определянето ѝ спрямо дължимото, което от своя страна е еманация на реда. Волята може да бъде снета по два начина – по пътя на нейното самоопределяне и чрез нейното ограничаване, което може да бъде постигнато по два начина – чрез самоограничаване и чрез наложено самоограничаване. Когато правните субекти получават правната възможност да действат от позицията на свобода, те са в състояние самостоятелно да определят начините, по които да изразят своята воля. Свободата се изразява в предоставянето на субективни права. Когато правните субекти действат при наложено самоограничение на волята това се налага от обществения интерес за запазване на реда.

Субективното право изразява свобода/власт на неговия носител и е заложена в модела на поведение. това не е свободата да направиш модела, не е и свободата да следваш модела. Моделът е заложен и той е израз на призната от правото свобода. Носителят на субективното право е свободен до границата на признатите и позволените причини, цели, решения и действия.

Правното задължение изразява самоограничената свобода на своя носител. Императивите изразяват наложена несвобода чрез заповед или забрана да се следва или изпълнява модела на поведение.

Когато позицията на правните субекти се изразява в необходимост, като съдържание на един установен и възприет принцип, те сами ограничават своята воля. По този начин те определят своите задължения, които най-общо могат да се изразят в съгласие на правните субекти да се подчинят на необходимостта. Правните задължения изразяват една активна позиция по отношение на гарантирането на реда, по който протичат правоотношенията.

Когато правните субекти действат от позицията на несвобода това означава наложено ограничение на тяхната воля. Правната свобода е отрицание на неограничеността на волята, която се постига чрез императив. Императивът е безусловно ограничаване на волята изразено в правото чрез правни забрани и правни заповеди като форми на пасивно или активно поведение. Правната забрана се изразява в това да не се нарушават чужди права и да не се пречат чуждото изпълнение на задължение. Затова нейното съдържание се изразява в конкретни пречки към поведението на субектите и в изключването на принудата спрямо упражняването на права и задължения от чуждите субекти. Забраните изразяват вътрешна насрещна несвобода, която е гаранция за правата и има действие по отношение на всички.

Правната заповед се състои в наложено активно поведение, протичащо в точно определени рамки, за да се гарантира реда. Тя изразява вътрешна свързана несвобода по точно определен повод. Активната позиция на правния субект е продиктувана от едно външно на неговата воля вмешателство, насочено към гарантиране на защитата на реда като най-висше обществено благо.

Правният дискурс разкрива модела на правото в статично състояние. Правните диалози са модели на условно свързване на правни субекти. Целта на правото е да се осъществяват разпределителни и обменни отношения между субектите по определен ред, се постига чрез установяване на връзка и последователност между различните дискурси.

Правото се структурира чрез правни явления, правото е множество от модели на правни явления. Всеки нормативен ред е структурен модел на възможно проявление на отделно правно явление в правни редове – охранителен, регулативен, санкционен и защитен.. Съвкупността от всички правни норми, които дават нормативните редове на едно правно явление, е правният институт. Той институционализира правното явление в неговите проявления – охранително, регулативно, защитно и санкционно, които не могат да се реализират едновременно. Ако се реализира охранителния ред не се реализира позитивния; ако се реализира позитивния, не се реа-

лизира защитния; ако се реализира санкционния не се реализира позитивния. При реализирането на всеки нормативен ред се реализира и институционализираната част от правното явление като цяло, не целият правен институт. В този смисъл злоупотреба с право ще е налице, когато правните редове не се реализират в съответната последователност.

3. Злоупотреба с правото е налице и когато духа и буквата на закона се противопоставят; когато едно право, една правна позиция се упражняват, за да се изключи или да не се осъществи диалог; когато едно право се използва, за да се влезе в привиден дискурс. Когато субективните права се упражняват, за да се увредят чужди права, също е налице злоупотреба с права.

Реализирането на субективните права е свързано и с видовете правно взаимодействие върху поведението на правните субекти – предоставяне на субективни права; възлагане на юридически задължения; прилагане на държавна защита. Предоставянето на субективни права и възлагането на юридически задължения са основните пътища за регулиране на поведението на правните субекти и осъществяване на механизма на правното регулиране. Реализирането на правата и свободите обхваща тяхното практическо осъществяване от стадия на общото състояние на правото, тяхното провъзгласяване и закрепване в закона към стадия на придобиване и от него – към стадия на непосредствено ползване. Така крайната цел на осъществяването на механизма на правното регулиране /в частност на правните норми/ е реалното поведение на правните субекти – носителите на субективните права.

В българското законодателство злоупотребата с права е уредена в чл. чл. 57 ал. 2 от Конституцията и се отнася до злоупотребата с права, когато правото се упражнява в нарушение на чужда свобода. Злоупотреба с правото е налице и когато духа и буквата на закона се противопоставят; когато едно право, една правна позиция се упражняват, за да се изключи или да не се осъществи диалог; когато едно право се използва, за да се влезе в привиден дискурс. Когато субективните права се упражняват, за да се увредят чужди права, също е налице злоупотреба с права.

В правното пространство съществуват две теории за същността на злоупотребата – субективна и обективна. Субективна злоупотреба с правото има ако субективното право се упражнява с цел да се навреди някому. Обективна злоупотреба с правото има, когато субективното право се упражнява противно на неговата социална функция, а не за задоволяване на определен интерес, признат от закона.

В съвременната литература субективната теория за злоупотреба с право е тази, според която злоупотреба е налице при намерение за увреждане. Намерението за увреждане трябва да е единствено, а не да е проявено заедно с други намерения – например облагодетелстване на злоупотребяващия. От това следва, че за установяването на злоупотреба с право е необходимо да се докаже, че титулярът няма никаква полза (оценима или неоценима в пари) от това, което извършва, а го върши единствено с намерение да увреди някого. Още повече злоупотреба с право онзи, който има на разположение няколко начина за упражняване на своето право, обаче избира този начин, който ще причини вреда другиму. Поддръжниците на обективната теория не поставят изискване за вина или намерение за увреждане у лицето, което упражнява правото, а само обективното несъответствие между упражняването на правото и неговата социална функция, като понастоящем се основават на чл. 8, ал. 2 от ЗЗД, съгласно който лицата се ползват от правата си, за да задоволяват своите интереси.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Създаването на единна, цялостна концепция относно злоупотребата с право изисква предварителното съобразяване с някои основни проблеми от философски, социологически и юридически/теоретичен и нормативен/ характер. Разбира се, когато вече се подхожда към въпроса от определена философска позиция, възможният

отговор е предварително определен. Но стремежът към максимална обективност не може да доведе до обективно изследване на предмета от всички възможни позиции едновременно, защото изследователят винаги заема една предварително предопределена позиция.. Цялостна характеристика на явлението злоупотреба с право липсва; не е изяснен смисълът на злоупотребата с право. Не е изследвана връзката между правосъзнанието като форма на обществено съзнание и реализирането на злоупотребата с право. Посочените подходи предлагат възможност за обосноваване на една завършена теория относно това правно явление.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Бойчев Георги. Правният институционализъм. С., 2009.
- [2] Ганев Венелин. Учебник по обща теория на правото. С., 1990.
- [3] Дачев Лъчезар. Юридически дискурс. Русе, 2004.
- [4] Кант Имануел. Критика на практическия разум. С., 1993.
- [5] Йотов Стилиян. Справедливост и респект. С., 2001.
- [6] Маринова Светла. Принципите на правото. С., 2011.
- [7] Христов Иво. Право и модерност. С., 2003.
- [8] Шаранкова Жана. Херменевтика на юридическото мислене. В: Философия, социология, обща теория, С., 1998.

За контакти:

Гл. ас. д-р Елица Вълчева-Куманова, Катедра Публичноправни науки, Юридически факултет, Русенски университет "Ангел Кънчев".

Настоящият доклад е подготвен в рамките на проект 2012-ЮФ-02 „Интердисциплинарни изследвания на пространството на свобода, сигурност и правосъдие в Европейския съюз” на Юридическия факултет на Русенския университет „Ангел Кънчев”, финансиран от Фонд „Научни изследвания”.